

Khoa học và giáo dục Việt Nam

bước vào hội nhập trong thời kỳ mới

Vũ Cao Đàm

Theo tác giả, hiện nay chúng ta vẫn chưa có sự dứt khoát trao quyền tự chủ, tự chịu trách nhiệm cho khoa học và giáo dục (KH&GD), Nhà nước chỉ quản lý vĩ mô, mà vẫn đang loay hoay với cách thức tổ chức KH&GD truyền thống, trong đó Nhà nước giữ vị trí độc tôn làm KH&GD. Đây là những vấn đề cơ bản cần giải quyết để KH&GD có thể hội nhập quốc tế trong thời kỳ mới.

Dẫn nhập

Chủ đề hội nhập trong hoạt động KH&GD đã và đang được bàn rất nhiều trên các diễn đàn, nhưng có lẽ những vấn đề cơ bản trong hội nhập về KH&GD vẫn chưa được bàn đến tận gốc rễ.

Vấn đề cơ bản, đó là sự tương thích về triết lý tổ chức hoạt động KH&GD giữa các quốc gia trong hội nhập.

Chúng tôi đã tổng kết, lịch sử phát triển KH&GD của nhân loại, đã và đang chứng kiến 4 triết lý về thái độ của các nhà nước đối với KH&GD¹:

¹Xem: Vũ Cao Đàm, Nghịch lý và lối thoát - Bàn về triết lý phát triển KH&GD Việt Nam, Nxb Thế giới, 2014.

Triết lý 1: KH&GD là mối quan tâm tự nhân, nhà nước không quan tâm đến KH&GD.

Triết lý 2: nhà nước quan tâm tới KH&GD ở vị thế bình đẳng với các thành phần khác trong xã hội.

Triết lý 3: nhà nước giữ vị trí độc tôn làm KH&GD. Đó là các nhà nước XHCN trước đây.

Triết lý 4: KH&GD tự trị (Autonomy), nhà nước quản lý vĩ mô.

Thế giới hiện đang trên đường hoàn thiện Triết lý 4. Tôi nói đang trên đường hoàn thiện, vì thế giới vẫn chưa hết bàn về yêu cầu hoàn thiện thiết chế tự trị. Còn Việt Nam đang trên đường thoát khỏi Triết lý 3 để bước vào Triết lý 4 phù hợp với sự chuyển đổi sang nền kinh tế đa thành phần.

Chuyển đổi tất yếu

Bất cứ ai ngồi vào bàn đánh cờ cũng đều biết rằng mình phải chấp nhận luật chơi cùng với đối thủ. Không thể sử dụng luật cờ vua để chơi cờ tướng. Càng không thể đặt ra một luật chơi của riêng mình để tham gia cuộc chơi. Cũng không thể áp đặt luật chơi của riêng mình cho những người đang cam kết với luật chơi của cộng đồng.

Cộng đồng KH&GD quốc tế đã có luật chơi phù hợp đặc điểm phổ quát của hoạt động KH&GD. Còn chúng ta vẫn loay hoay với truyền thống bất

nguồn từ một hệ thống do nhà nước chỉ huy tập trung quan liêu, là cách thức tổ chức KH&GD truyền thống của các nước XHCN.

Yêu cầu hội nhập buộc chúng ta phải hội nhập một cách tất yếu trong luật chơi của cộng đồng KH&GD quốc tế.

Những bước đi trong quản lý vĩ mô

Từ năm 1981, hệ thống KH&GD Việt Nam đã trải qua nhiều biến động, được đánh dấu bằng các quyết định chính sách của Nhà nước, xin tạm liệt kê những mốc chính, mang tính bước ngoặt về triết lý, như chỉ ra trong bảng 1.

Bảng 1: sự biến đổi triết lý trong hệ thống KH&GD Việt Nam

Năm	Văn bản	Bản chất triết lý
1981	Quyết định 175/CP	Phi tập trung hóa, được ký hợp đồng thực hiện việc nghiên cứu và áp dụng kết quả nghiên cứu
1983	Quyết định 51/HBT	Đa dạng hóa hoạt động R&D, được sản xuất các sản phẩm từ nghiên cứu, được lập các spin-off, spin-in, spin-out, start-up trong các tổ chức KH&GD đại học
1987	Quyết định 134/HBT	Phi hành chính hóa KH&GD, thương mại hóa sản phẩm R&D, được lập các nhóm nghiên cứu vượt khỏi khuôn khổ hành chính, được thỏa thuận giá trong các hợp đồng khoa học và công nghệ (KH&CN)
1988	Pháp lệnh chuyển giao công nghệ	Tự nhân hóa hoạt động chuyển giao công nghệ, các tư nhân được tham gia các hợp đồng chuyển giao công nghệ
1992	Nghị định 35/HBT	Dân sự hóa hoạt động KH&CN, mọi công dân thuộc các thành phần kinh tế đều được thành lập các tổ chức KH&CN
1992-2005	Không có biến đổi triết lý nào	
2005	Nghị định 115/2005/NB-CP	Tự trị hóa KH&CN, quyền tự chủ, tự chịu trách nhiệm của tổ chức R&D công lập, bao gồm các tổ chức R&D trong đại học
2006	Nghị định 43/2006/NB-CP	Tự trị hóa các tổ chức sự nghiệp công lập, bao gồm các trường đại học
2007	Nghị định 80/2007/NB-CP	Tự trị hóa KH&CN, quyền chuyển đổi các tổ chức R&D công lập thành doanh nghiệp KH&CN
2015	Nghị định 16/2015/NB-CP	Tự trị hóa các tổ chức sự nghiệp công lập, bao gồm các tổ chức R&D và trường đại học

DIỄN ĐÀN

trong hệ thống KH&GD của các nước XHCN.

Trên tinh thần Nghị quyết 26, Thủ tướng Võ Văn Kiệt là người chủ trương tái cấu trúc hệ thống KH&CN bằng việc trả lại hoạt động R&D cho đại học và cho doanh nghiệp, Phó Thủ tướng Nguyễn Khánh trực tiếp phụ trách công việc này, nhưng trở ngại quá lớn, nên chủ trương này không thực hiện được.

Vào thập niên 90, Viện trưởng Viện Khoa học Việt Nam (KHAVN) Nguyễn Văn Hiệu đã “làm thực” bằng việc mở ra hàng loạt spin-off tại Viện KHAVN, đồng thời đưa phương án thành lập một trường đại học. Sau thời Viện trưởng Nguyễn Văn Hiệu, một trường đại học đã được thành lập, nhưng đã được đặt trực thuộc Bộ GD&ĐT, đến nay lại trở về với Viện KHAVN, nhưng đáng tiếc, các spin-off đều đã bị loại khỏi cơ cấu tổ chức của Viện KHAVN.

Tuy nhiên, hiện nay ở Việt Nam, xu thế biến đổi của các tổ chức R&D vốn bị tách rời đại học và doanh nghiệp đang rất bức xúc. Chúng tôi cho rằng sự bức xúc đó là chính đáng.

Trên thực tế, hàng loạt cơ sở đào tạo đã xuất hiện trong các viện, hàng loạt tổ chức R&D đang hình thành trong doanh nghiệp và đại học. Đó là một xu thế lành mạnh tiến dần tới những giá trị phổ quát của KH&GD thế giới.

Các chính sách thúc đẩy quá trình tái cấu trúc này trên cơ sở được gọi là “tự chủ, tự chịu trách nhiệm” của các tổ chức KH&GD cần được theo quỹ đạo của Triết lý 4 là hoàn toàn phù hợp với nhu cầu hội nhập trong thời kỳ mới.

Đó là bài toán còn nhiều gian nan đặt trước các cơ quan làm chính sách. Vấn đề là, cần xác lập một lộ trình mạch lạc để chuyển dần từ Triết lý 3 sang Triết lý 4, đáp ứng nhu cầu hội nhập về KH&GD vào thế giới văn minh

Từ bảng 1, chúng ta nhận ra rất rõ, hệ thống KH&GD Việt Nam đang chuyển từ Triết lý 3 sang Triết lý 4, nghĩa là từ một hệ thống KH&GD do nhà nước độc tôn làm chủ, sang một hệ thống mà KH&GD thuộc quyền tự chủ, tự chịu trách nhiệm của các công dân.

Đó là xu thế tất yếu phù hợp với trào lưu tiến bộ xã hội của nhân loại, một xu thế không thể đảo ngược.

Tuy nhiên, nhìn vào các bước rất đáng lạc quan về biến đổi triết lý đó, chúng ta nhận ra, quá trình chuyển đổi đang còn rất gian nan: sự cởi mở về quyền tự chủ, tự chịu trách nhiệm, nói rõ hơn, thuộc triết lý tự trị của KH&GD của Nghị định 115, Nghị định 43, Nghị định 16 gặp rất nhiều khó khăn trong quá trình áp dụng vào cuộc sống. Một số biện pháp tháo gỡ hiện nay luôn xuất phát từ việc tạo thuận lợi về vốn, về quyền tự chủ, tự chịu trách nhiệm sử dụng các nguồn lực, như Nghị định 96/2010/NĐ-CP về sửa đổi, bổ sung một số điều của Nghị định số 115/2005/NĐ-CP. Tuy nhiên, tôi cho rằng, vấn đề then chốt nằm ở chỗ khác.

Đó là sự do dự trong các quyết định chính sách để thoát khỏi Triết lý 3 và dứt khoát tiến vào Triết lý 4.

Năm 2015, Bộ trưởng Bộ KH&CN đã giao cho Trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn, Đại học Quốc gia Hà Nội nhiệm vụ nghiên cứu về đánh giá Nghị định 115. Trong Báo cáo sau một năm thực hiện nhiệm vụ, chúng tôi đã mạnh dạn nêu ý kiến rằng, Nghị định 115 chậm thực hiện không phải vì thiếu các phương tiện, mà quan trọng là sự xung đột giữa hai triết lý, triết lý mục tiêu và triết lý phương tiện.

Về triết lý mục tiêu, Nghị định 115 dành cho tổ chức R&D rất nhiều quyền tự chủ tổ chức các hoạt động. Ngược lại, trong các quy định liên quan triết lý phương tiện, chúng ta thấy Nhà nước vẫn nắm hết các phương tiện, điển hình nhất là Điều 7, Khoản 1: Nhà nước vẫn là người làm chủ các nhiệm vụ, và các tổ chức R&D vẫn là người “được” đầu thầu để làm thuê cho Nhà nước. Còn lại, các nhiệm vụ tự đề xuất thì không tìm đâu ra nguồn kinh phí.

Lược KH&CN (2013) vẫn theo quỹ đạo của Triết lý 3, trong đó nổi lên vai trò nhà nước trong việc lập quy hoạch, sắp xếp các viện công lập; ngân sách dành cho đề tài các “cấp” của nhà nước; không có điều khoản nào về vai trò Mạnh Thường Quân của nhà nước đối với một nền KH&CN tự chủ, tự chịu trách nhiệm. Nhà khoa học chỉ “được quyền” đầu thầu nhiệm vụ nhà nước, được “đóng góp” ý tưởng để hình thành nhiệm vụ nhà nước và “bán” cho nhà nước sản phẩm nghiên cứu của cá nhân để thành sở hữu nhà nước...

Chặng đường gian nan

Như vậy, con đường hội nhập là con đường còn đặt ra trước chúng ta rất nhiều thử thách. Vấn đề là, chúng ta phải tái cấu trúc một mô hình tổ chức KH&GD phù hợp với triết lý tổ chức KH&GD của cộng đồng KH&GD thế giới.

Mục tiêu cơ bản của tái cấu trúc thật ra được viết ra từ Nghị quyết 26 của Bộ Chính trị về chính sách KH&CN năm 1991. Đó là điều trong Nghị quyết 26 gọi là “nhất thể hóa khoa học với giáo dục và sản xuất”. Vốn nghiên cứu khoa học nằm trong các đại học hoặc các doanh nghiệp, nhưng đã bị tách rời